

Kruif, J. de, Meijer Drees, M., Salman, J., *Het lange leven van het pamflet. Boekhistorische, iconografische, literaire en politieke aspecten van pamfletten 1600-1900* (Hilversum: Verloren, 2006, 235 blz., €19,-, ISBN 90 6550 889 0).

In het voorjaar van 2005 werd in Utrecht een congres gehouden over zestiende-, zeventiende- en achttiende-eeuwse pamfletten. Het was een druk bezocht congres, waaruit duidelijk de interesse van onderzoekers uit uiteenlopende disciplines voor het onderwerp bleek. Een precieze afbakening van het genre ‘pamflet’ bestaat in feite nog niet, maar begint zich – als resultaat van al het onderzoek dat nationaal en internationaal naar het fenomeen wordt verricht – wel langzamerhand te vormen. De term ‘pamflet’ raakte in het Nederlands pas rond 1790 in zwang. Voor die tijd werden tal van andere termen gebruikt (pamfletten hebben titels als ‘libelle’ en ‘praatje’), en ook na 1790 was de terminologie niet eenduidig. In *Het lange leven van het pamflet* wordt aan dit punt in verschillende bijdragen aandacht besteed, met als inzet om langs een andere weg dan de titels van de originele documenten tot een genre-aanduiding te komen. Formaat en andere vormaspecten én typering van inhoud en functie (actuele gebeurtenissen die in het pamflet beschreven worden met het doel het publiek te informeren en te beïnvloeden) spelen hierbij een belangrijke rol.

Zoals Meijer Drees in haar openingsbijdrage van deze bundel laat zien, is met name zicht op de functie van pamfletten – grof gezegd is die functie: ‘lezersbeïnvloeding’ – van groot belang bij het bestuderen van het genre. Kennis over deze functie maakt bijvoorbeeld duidelijk dat gegevens die in pamfletten worden geserveerd aan de lezer niet zo maar als ‘feiten’ gekwalificeerd kunnen worden. Afbeeldingen en anekdotes worden in schijnbaar betrouwbare ooggetuigenverslagen en brieven ingezet om de lezers van een bepaald standpunt te overtuigen. De overredingstechnieken die hierbij door schrijvers gebruikt werden, vonden hun wortels vaak in de klassieke retorica-leer.

Boekhistorici, letterkundigen, historici en kunsthistorici hebben allemaal hun redenen om pamfletten te bestuderen. Voor boekhistorici – die het pamflet als object bestuderen – zijn pamfletten interessant omdat ze zo vaak herdrukt, wijd verspreid en veel gelezen zijn. Pamfletten geven een beeld van de verkoop en marketingsmechanismen die uitgeverijen in bedrijf hielden, van de wisselwerking tussen vraag en aanbod en van de snelheid waarmee aanbieders hun vragers wisten te bereiken, zoals Salman in zijn bijdrage toont. Verkruijse laat zien hoe met behulp van de *Short-Title Catalogue, Netherlands* (STCN) de fysieke eigenschappen van het pamflet door de eeuwen heen systematisch in kaart gebracht kunnen worden. Zo’n inventarisatie levert vragen op: waar komen voorkeuren voor bepaalde formaten vandaan, en voor titels? Dijkstra oppert in zijn bijdrage dat de omvang van pamfletten wel eens samen zou kunnen hangen met de investering die een uitgever er maximaal in kon

doen: het risico van voorfinanciëring kon hij voor een paar riemen papier wel doen, maar daar moest het dan ook wel bij blijven.

Historici gebruiken pamfletten om processen als beeldvorming en mentaliteitsverandering te bestuderen. Het filter van de retorica dat over de pamfletten heen ligt, wordt zo niet ervaren als een belemmering om de pamfletten als feitenrelaas te lezen, maar gebruikt om er maatschappelijke meningen en opinies uit af te leiden. De ontwikkeling van de nationale identiteit (bijdrage Van Zuilen), levensbeschouwelijke denkbeelden (bijdrage Cerutti) en media-invloed (bijdrage De Graaf en De Kruif) zijn eruit te destilleren. Vanuit iconografisch perspectief worden soortgelijke fenomenen bestudeerd in de bijdragen van Horst en Klinkert.

Vanuit letterkundig perspectief werkt Meijer Drees in haar bijdrage aan de bundel het concept van het retorische filter in het pamflet verder uit door te onderzoeken hoe, en in hoeverre schrijvers van pamfletten zich bewust als ‘brillendokter’ presenteren. ‘Brilpamfletten’ worden aangeprezen als zalf voor het oog van de lezer, en als vergrootglas voor het bijziende oog. Door het gebruik van dit metaforisch taagebruik na te gaan, wordt inzichtelijk dat in pamfletten de kwestie ‘wat is waarheid en wat is leugen’ vaak, en zeer expliciet aan de orde wordt gesteld. Ook toont *Het lange leven van het pamflet* aan dat het literaire middel van de dialoogvorm veel werd gebruikt om teksten te verlevendigen (bijdrage Dingemanse en Vrieler). Die dialogen konden uitgroeien tot halve toneelstukken waarin stereotiepen hoogtij vierden (bijdrage Smith) en zweepten in oorlogstijd de gemoederen op tot strijd (bijdrage Rodriguez Perez).

De verdienste van *Het lange leven van het pamflet* is dat de invalshoeken van de verschillende letterendisciplines naast elkaar zijn gezet, maar ook met elkaar geconfronteerd worden. Voor zover de auteurs van de afzonderlijke bijdragen dat al niet zelf gedaan hebben, wordt de lezer van de bundel geholpen door de inleiding. Opvallende rode draad is de wens van onderzoekers om het fenomeen ‘pamflet’ in zijn totale omvang, en door de eeuwen heen te bestuderen. Leerintveld laat in de slotbijdrage van de bundel zien dat met digitale ontsluiting – zoals door hem gedemonstreerd aan de Digitale Atlas Geschiedenis (DAG) – die wens in vervulling kan gaan.

Els Stronks

Hantsche, I., Lademacher, H., Tekath, K.-H., *Johann Moritz von Nassau-Siegen (1604-1679) als Vermittler. Politik und Kultur am Niederrhein im 17. Jahrhundert* (Studien zur Geschichte und Kultur Nordwesteuropas XIII; Münster, New York, München, Berlin: Waxmann, 2005, 243 blz., €28,-, ISBN 3 8309 1528 4).

Der anzuzeigende Band ging aus einem wissenschaftlichen Kolloquium hervor, das die Niederrhein Akademie/Academie Nederrijn im Juni 2004 in Kleve aus Anlaß des vierhundertsten Geburtstages von Johann Moritz veranstaltete. Angesichts mehrerer anderer Jubiläumstagungen mit jeweils unterschiedlichen Schwerpunktsetzungen ist dies eine sinnvolle Beschränkung.

Das Buch enthält zwölf Beiträge, die nach Absicht der Initiatoren der Tagung um das Wirken von Johann Moritz als brandenburgischer Statthalter im Herzogtum Kleve kreisen. Jeweils vier dieser Beiträge werden einem der drei Bereiche zugeordnet, in die sich das inhaltliche Spektrum gliedert: I. Johann Moritz – Umfeld, Leben und Widerklang, II. Johann Moritz als brandenburgischer Statthalter in Kleve-Mark und III. Johann Moritz als Vermittler zwischen niederländischer Republik und brandenburgischem Kurfürstentum.

Daß im Titel des Buches das Substantiv ‘Vermittler’ zu finden ist, läßt auf eine weitere programmatische Absicht schließen. Nämlich die, jenes Wirken vor allem unter eben dem Aspekt der Vermittlerfunktion des Protagonisten zu sehen. Leider wird versäumt, in einem Einleitungsbeitrag die Dimensionen der Vermittlerrolle Johann Moritz’ konkret zu benennen und damit dem Leser einen systematischen Leitfaden für die Lektüre an die Hand zu geben. So ist er darauf angewiesen, sich diese aus den Einzelbeiträgen zu erarbeiten. Sie bieten in der Tat eine Fülle an Informationen, die in das vom Buchtitel vorgegebene Generalthema ‘Johann Moritz als Vermittler’ passen. Das ist ausdrücklich positiv zu vermerken, wenn auch, wie gesagt, die problemorientierte Strukturierung im Gesamtkonzept des Bandes zu wünschen übrigläßt.

Im ersten Teil ‘Umfeld, Leben und Widerklang’ bietet Horst Lademacher einen gewohnt souveränen Überblick über die Beziehungen zwischen der Republik und Brandenburg-Preußen unter dem Aspekt des west-östlichen Kulturgefälles. Auf die Position von Johann Moritz in diesem Kontext geht er jedoch nicht explizit ein. Höchst aufschlußreich sind die Artikel von Helmut Gabel und Guillaume van Gemert zur deutschen und niederländischen Rezeptionsgeschichte Johann Moritz’ in Historiographie und fiktionaler Literatur. Sie bieten einen interessanten Einblick in Muster der kulturellen Beziehungsgeschichte beider Nationen.

Aus den vier Beiträgen des zweiten Teils, der sich Johann Moritz’ Tätigkeit als brandenburgischer Statthalter in Kleve-Mark zuwendet, ist der von Michael Kaiser hervorzuheben. In ihm erhält die Rolle, die Johann Moritz in der Beziehung zwischen den dortigen Landständen und der Herrschaftsintention des Kurfürsten einnahm, eine sehr deutliche Signatur. Kaiser arbeitet die Komplexität dieser Beziehung heraus, indem er die Funktionalität und Komplementarität von stände- und fürstenfreundlichen Elementen im Politikstil von Johann Moritz unterstreicht. Er bietet damit nicht nur eine profunde Analyse einer im siebzehnten. Jahrhundert durchaus nicht untypischen Art des ‘policy making’, sondern offeriert ein treffendes Beispiel für einen zentralen Aspekt der Vermittlerrolle des Nassauers. Die drei anderen Aufsätze jenes